

Маловідомі сторінки життєпису Олександра Олеся

Гончарук Валентина Анатоліївна, канд. пед. наук, доцент

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

Складним і суперечливим був життєвий і творчий шлях талановитого українського поета-лірика Олександра Олеся, який увійшов у літературу напередодні революції 1905–1907 років. Його творчість увібрала в себе кращі зразки українського письменства попередньої доби і вплинула на розвиток поетичної творчості Х. Алчевської, П. Капельгородського, В. Тарноградського. Відчутний вплив Олесевої музи також на ранню творчість Д. Загула, М. Рильського, Я. Савченка, О. Слісаренка, В. Сосюри, П. Тичини та ін.

Значна кількість українських письменників-емігрантів, наділених усякими ярликами, була заборонена для вивчення. До них належить і Олександр Олесь, твори якого тривалий час в Україні не видавалися, а опубліковані читалися і трактувалися по-різному. Дослідження життя та творчості Олександра Олеся, розпочате його сучасниками Х. Алчевською, А. Васильком, М. Зеровим, С. Єфремовим, В. Пачовським, С. Русовою та ін., триває і тепер. Незважаючи на велику бібліографію праць про нього, ще й сьогодні залишається чимало маловідомих сторінок у його біографії.

Олександр Олесь (Олександр Іванович Кандиба) народився 23 листопада (5 грудня) 1878 р. у Білопільлі. Його батько Іван Федорович працював на рибних промислах в Астрахані, мати Олександра Василівна доглядала за дітьми. По батьківській лінії майбутній поет походив з чумаків, по материнській – з кріпаків. У Білопільлі він закінчив початкову школу та двокласне училище. Проте найкращі роки дитинства, на думку поета, він провів у с. Верхосулка, нині Білопільського району, куди щоліта приїздив до маєтку батьків матері – Василя і Марфи Грищенків. Сім'я рано втратила батька, а згодом помер і батьків брат, дядько Василь, який матеріально підтримував осиротілу сім'ю.

Український краєзнавець, журналіст Геннадій Петров у своїй публікації «Де народився Олександр Олесь?» [1] детально розповідає про походження Олеся: ««Антологія української поезії» відсилає своїх читачів у село Верхосулля Білопільського району, біобібліографічний словник «Українські письменники» – в село Верхосулля того ж району, а «Українська Радянська Енциклопедія» пропонує побувати в селі Кандибиному, теж на Білопільщині Сумської області. Важко сказати, які підстави мали науковці, публікуючи в поважних виданнях суперечливі довідки. З них доходиш лише висновку, що Олександр Олесь народився в Білопільському районі» [1, с. 7].

З появою восени 1965 р. в «Літературній Україні» репліки Я. Кривка «Де народився Олександр Олесь?» здалося, що гордіїв вузол розв'язано. Автор репліки категорично заявляв, що нібито поет народився в селі Кандибиному в родині заможного селянина Івана Кандиби, що сіл Верхосуля і Верхосулля нема, а є Верхосулка, що поетова мати Катерина Лаврентіївна упокоїлась у Сумах 1939 року і що в Сумах помер також брат поета Григорій.

Геннадій Петров розповідає, що навесні він вирушив до Кандибиного на пошуки істини. По дорозі до села зустрів хлопчину, який пояснив як до Кандибиного дійти. На околиці села журналіст поспілкувався про Олександра Олеся з найстарішим мешканцем села, та, на жаль, дідусь нічого не зміг сказати ні про нього, ні про його батьків. Під час тривалої розмови з дружиною співбесідника з'ясувалося, що це село чи, точніше, хутір, заснував понад століття тому її прадід Микола Хомич Кандиба. Поряд з його оселею та хатою сина Павла будувались онуки та правнуки. Так і розрослося Кандибине. Перед Жовтневою революцією там було 6 хат, а тепер – близько 20. Бабуся добре знає, хто і в якій хаті жив, але під час розмови ніякого Івана Кандиби, котрий мав сина Олександра (Олександра Олеся), виявити не вдалося.

Побував Г. Петров і в обласному РАЦСі. Там у метричних книгах він натрапив на ось такий запис: «Олександр. Батько – брат купця другої гільдії Іван Федорович Кандиба. Мати – його дружина Олександра Василівна» [1, с. 10], але батько, про якого мовиться у книзі, причетний до купецького стану, а

не заможний селянин, як пишуть Я. Кривко та інші автори, і мати – не Катерина Лаврентіївна.

Дослідникові у його пошуку допомогли спогади поетової сестри Ганни Трекової, які підтвердили гадку про те, що в метричній книзі Покровської церкви міста Білопільля зареєстроване саме народження О. Олесья. Лист із Мончегорська від рідної небоги поета остаточно переконав, що О. Олесь – білополець, а матір поетову звали справді Олександрою Василівною. До речі, зауважила племінниця, мати померла 1929 року, а не 1939-го, як писав Я. Кривко, і ніякого брата Григорія у О. Олесья не було. Він мав лише дві сестри (Ганну і Марію). Про походження Олесья з Білопільля розповів досліднику і пенсіонер із Сум Юрій Іванович Миргородський, який у 1912–1918 рр. учителював у Білопільлі. Має цінність і такий спогад учителя: «Олесева поезія підіймала і вела людей на боротьбу за волю, проти рабства, запалювала, її бойовитість дужчала тим, що тоді вперше Білопільля голосно заговорило про Олесья як свого сина» [1, с. 12].

Двоюрідні племінниці поета, яких Г. Петров знайшов у Білопільлі, підтвердили, що Олесь саме там народився, а не в Кандибиному, тому що в останньому жили Кандиби, які орали землю та овець пасли, а Олесева рідня займалася торгівлею. Ще не раз повертався Г. Петров до своїх пошуків у містечку Білопільля, поки одного дня він не відчинив хвіртку біля будинку № 14 по вулиці Покровській. Опис хати, садка, що він оглянув збігалися із тим, що залишили сестри письменника. Дослідник, опитавши ще декількох респондентів, дійшов висновку, що дійсно, саме тут народився та провів свої дитячі літа Олександр Олесь.

У 1893 р. Кандиби переїхали до материних родичів у Суми. Олександра Василівна знімала перший поверх будинку на вулиці Петропавлівській. Саме цей будинок поет упродовж тривалого часу вважав за рідний. Звідси 1898 р. він поїхав на навчання до Деркачівської хліборобської школи (училища).

Закінчивши 1902 р. Деркачівську школу, Олександр Олесь вступив до Київського політехнічного інституту вільним слухачем, але, не маючи змоги

заплатити за навчання, покинув інститут і працював практикантом на Миколаївському цукровому заводі (нині с. Жовтнєве Білопільського р-ну) П. Харитоненка. Там організував театр і виступав у різних п'єсах [2, с. 1]. Наступного року Олесь став студентом Харківського ветеринарного інституту і під час літніх канікул служив у земстві статистиком, зокрема у Слов'янську, де і познайомився з майбутньою дружиною Вірою Антонівною Свадковською [3, с. 533].

Великий вплив на рішення писати твори тільки українською мовою справило свято відкриття 1903 р. у Полтаві пам'ятника І. Котляревському. З захопленням слухав Олесь на святі схвилювану промову М. Коцюбинського, який перед багатолюдними зборами полтавчан і гостей високо піднімав ім'я Котляревського, що «бере з-під сільської стріхи пісню народну» і переносить її в літературу [4, с. 89]. На цьому святі Олесь, як ніколи, відчув себе сином великого народу, що бореться за своє соціальне і національне визволення. І зазвучали струни душі молодого поета. Зазвучали ніжно, часом сумовито, але все ж таки життєствердно. Народжувався новий поетичний талант. Настроювало його на героїчний лад саме життя, адже це був переддень революції 1905–1907 років [5, с. 150].

У 1905–1906 роках Олександр Олесь публікується в часописах «Багаття» та «Розвага», ялтинській газеті «Русская Рив'єра». 1907 р. завдяки підтримці О. Єфименко, О. Лотоцького та П. Стебницького побачила світ перша збірка його поезій «З журбою радість обнялась» [6, с. 25].

З вересня 1909 р. по лютий 1919 р. О. Олесь жив у Києві та Пущі-Водиці, працював ветеринарним лікарем на Київських міських скотобійнях, завідувачем відділами закупівлі худоби і коней Комітету Південно-Західного фронту Всеросійського Земського союзу допомоги хворим і пораненим воїнам, відділу реквізицій цукру в «Центроцукрі», редактором «Літературно-наукового вісника» (ЛНВ), секретарем редакції газети «Відродження» (до гетьманського перевороту), завідувачим літературним відділом газети «Трибуна», дивізійним ветеринарним лікарем 1-ої дивізії Українських січових стрільців (1918–1919),

був членом Українського товариства ветеринарних лікарів (з 1917 р.) [7, с. 26]. У Києві Олександр Олесь відвідував театри, клуби, де збиралася українська інтелігенція, зустрічався з Лесею Українкою, М. Леонтовичем, М. Лисенком. Напередодні Першої світової війни він побував у Галичині, де зустрівся з О. Кобилянською, М. Коцюбинським, І. Франком, лікувався в Італії та Франції. На початку лютого 1919 р. Олександр Олесь виїхав з Києва до Вінниці, а звідти до Будапешта, де 23 лютого в якості аташе приєднався до Дипломатичної місії УНР в Угорщині [8, с. 25].

Митець працював у Посольстві УНР в Австрії. У Відні він закупив медичні інструменти і медикаменти для Головного військового ветеринарного управління УНР (1919), став одним з ініціаторів відкриття Українського клубу, особисто сприяв заснуванню Українського вільного університету (1921), надавши на цю справу в заставу наклад своєї книжки на суму більше 100 тис. крон [6, с. 220]. Поет друкувався в часопису «Воля», заснував журнали «На переломі» та «Сміх», був одним з організаторів і заступником голови Союзу українських журналістів і письменників, співпрацював з Комітетом допомоги голодуючим в Україні, який очолював М. Грушевський, взяв участь у Міжнародному конгресі преси та Конгресі вільної думки, що відбулися 1921 р. у Празі.

У Відні побачила світ сьома збірка поезій О. Олеся «Чужиною» (1919), сатирична збірка «Перезва» (1921). Поезії другої збірки позначені тонким гумором, який подекуди переходив у сарказм, іронію та самоіронію, дошкульною викривальною сатирою проти тих, хто компрометував Україну та уряд УНР, переймався власними інтересами, забувши про свою місію за кордоном. У Відні вийшли друком його казки та твори для дітей [9, с. 269].

У лютому 1923 р. в Берліні відбулося возз'єднання родини Кандиб. Дружина Олеся Віра Антонівна із сином Олегом покинула Україну і провела спільно з чоловіком у німецькій столиці два місяці. 1 травня 1923 р. Олесь з родиною переїхав до Чехословаччини, де провів завершальну частину свого життя [10, с. 20].

Життєпис Олександра Олеся містить ще багато сторінок, які належить «прочитати» вдумливому дослідникові для того, щоб розкрити історію формування поетичної думки в Україні на початку ХХ століття. Пошуково-дослідницька робота у цьому напрямку дозволила б повніше визначити роль і місце митця у літературному процесі кінця ХІХ – початку ХХ століття, суголосність його творчості новим тенденціям розвитку української літератури цього періоду.

Список використаних джерел:

1. Петров Г. Т. Де народився Олександр Олесь? / Геннадій Петров // Прапор. – 1967. – № 7. – С. 7–16.
2. Архів Олександра Олеся передано в дар Україні // Літературна Україна. – 1993. – 11 березня. – 1 с.
3. Єфремов С. На початку нового століття: О. Олесь // Єфремов С. Історія українського письменства. – К. : Феміда, 1995. – С. 532–567.
4. Суровцова Н. Думки та спогади про Олеся / Надія Суровцова // Слово і час. – 1990. – № 7. – С. 88–95.
5. Лукіяненко А. Спогад про Олександра Олеся / А. Лукіяненко // Березіль. – 2004. – № 3/4. – С. 149–151.
6. Поет з душею вогняною. Олександр Олесь у спогадах, листах і матеріалах / [упоряд. та прим. І. М. Лисенка]. – К. : Дніпро, 1999. – 224 с.
7. Степанишин Б. Викладання української літератури у школі / Б. Степанишин. – К. : Проза, 1995. – 255 с.
8. Серікова А. Два уроки з вивчення творчості Олександра Олеся / А. Серікова // Українська література в загальноосвітній школі. – 2010. – № 5. – С. 24–27.
9. Вішка О. Преса української еміграції в Польщі (1920–1939 рр.) / О. Вішка. – Львів, 2002. – 272 с.
10. Зілинський Б. Переїзд Олександра Олеся до Чехії в 1923 році / Б. Зілинський // Зерна. – Львів; Цвікау; Париж, 1994. – № 1. – С. 20.